

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора філологічних наук,
професора кафедри зарубіжної літератури
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
Гусева Віктора Андрійовича
про дисертацію Метоліди Катерини Ігорівни
«Функція паратексту і його форми в романі В. К. Кантора “Крепость”»,
представлену на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.02 – російська література

Творчість Володимира Карловича Кантора привертає увагу читачів і літературних критиків, однак його художні твори в науковий обіг донині так і не введені. Між тим романна творчість В. Кантора відобразила деякі найважливіші тенденції розвитку сучасного російського роману. Зокрема, роман «Крепость», створений на перетині філософської і художньої прози, що має великий публіцистичний потенціал, представляє цікавий матеріал для літературознавства. Цей живий інтерес до творчості письменника і проявився в дисертації «Функція паратексту і його форми в романі В.К. Кантора "Крепость"». Паратекст розглядається як ряд елементів, що знаходяться на «порозі» тексту і певним чином готують його читацьке сприйняття. І вибір такого аспекту дослідження найповніше відповідає поетиці роману, в якому широко представлені різні форми паратексту.

У **Вступі** переконливою обґрунтовується вибір теми дослідження та її актуальність, формулюються мета і завдання роботи, визначаються об'єкт и предмет дослідження, його теоретико-методологічна основа, висвітлюється зв'язок дисертації з науковими програмами и планами, окреслюються наукова новизна і практичне значення отриманих результатів.

Розділ 1 «Історія вивчення проблеми» складається з двох підрозділів. У підрозділі **1.1. «Творчість В.К. Кантора в оцінці критики»** йдеться про сприйняття творів письменника сучасниками та історія становлення В. Кантора як письменника. Як вважає Катерина Ігорівна, його «висока» філософська проза не адресована широкому колу читачів і разом з тим не сприймається як

постмодерністський експеримент. У цьому підрозділі відновлюється історія створення та публікації роману «Крепость», аналізуються присвячені йому критичні статті. Автор роботи зазначає, що літературна критика, кажучи про проблематику роману, виділила в ньому тему приреченості інтелігенції кінця ХХ ст., екзистенціального жаху перед дійсністю і відзначала композиційну оригінальність «Крепости». Зокрема, в рецензіях М. Загідуллої ставилося питання щодо барокової природи роману «Крепость», оспорюване в дисертації. К.І. Метоліді вважає, що називати В. Кантора продовжувачем барочного стилю помилково: можна говорити лише про деякі елементи цього художнього явища. Дійсно, складно виявити витонченість і вишуканість стилю бароко в романі «Крепость». Визначальною рисою творів В. Кантора є їх філософічність. Письменник будує свою творчість на перетині літератури і філософії, намагаючись відобразити глибинний сенс буття. Автор роботи вважає, що В. Кантор прагне до модерністського за своєю суттю преображення дійсності засобами культури. І все ж виникає питання: а чи позначився досвід постмодернізму в романній творчості В. Кантора, адже під час створення роману саме постмодернізм уявлявся актуальним явищем сучасної культури?

У підрозділі **1.2. «Теоретико-методологічні основи дослідження: паратекст і його форми»** пропонується такий підхід до вивчення роману «Крепость», при якому в центрі уваги дослідника виявляється діалог письменника з попередньою культурою. У зв'язку з цим у підрозділі осмислені різні концепції інтертекстуальних відносин (М. Бахтіна і Ж. Женетта) та паратекстуальність як аспект інтертекстуальності, що розкриває поступальний рух смислів, розвиток теми та ідеї тексту. Відзначається, що роману «Крепость» притаманний паратекст, представлений заголовками, прологом, епіграфами і вставними текстами. У підрозділі пропонується термінологічний опис і можливі класифікації кожної з цих форм паратексту і відзначається, що в романі вони знаходяться в тісному взаємозв'язку, актуалізують його смислові домінанти.

Розділ 2 «Поетика епіграфів в романі В.К. Кантора "Крепость"»

складається з чотирьох підрозділів. У підрозділі 2.1. «Пушкінські епіграфи» мова йде про різні форми зв'язку авторського тексту і «чужого слова». К.І. Метоліді справедливо стверджує, що в романі епіграфи відсилають не тільки до твору, але й до всієї творчості цитованих авторів та їх рецепції, що характерно для модерністського типу інтертекстуальності. Відносини між епіграфом і оповіддю будуються за принципом узгодження, коли основні мотиви й образи отримують розвиток в розділах роману. Так текст сучасного роману включається в широкий контекст класичної літератури. Встановлення зв'язків, що виникають між епіграфами, текстами глав і романом у цілому, представляє складність і спонукає до включення у тлумачення безлічі посилань, алюзій, співвідносин. У підрозділі також аналізуються епіграфи з «Пікової дами»; на думку дослідниці, вони виконують перш за все характерологічні й метатекстову функції. Епіграфами до кількох глав є цитати з роману «Євгеній Онегін». У зв'язку з цим наголошується, що X глава, «Розумування», відкривається подвійним епіграфом: з II глави «Євгенія Онегіна» і з роману М. де Унамуно «Туман». Перший задає паралель між Тимашевим – Кузьмінім і Онегіним – Ленським. Епіграфом до XI глави, «З оповідань Бориса Кузьміна», є рядок з IV глави «Євгенія Онегіна»: «Пишите оды, господа...». У підрозділі зазначено ряд текстуальних збігів, які дозволяють говорити про те, що текст «Євгенія Онегіна» став відправною точкою в моделюванні відносин Ліни і Тимашева. XV глава роману, «Прекрасне є життя», відкривається першим рядком вірша: «Дар напрасный, дар случайный...» В епіграфі поставлене гостре для В. Кантора питання про трагічну долю мислячих людей у радянському суспільстві. У XX главі, «Ліберали», два епіграфи. Перший узятий з губерманівських «гариків». Другим є рядки з «Євгенія Онегіна»: «У них свои бывали споры, / Они за чашею вина, / Они за рюмкой русской водки...» Тут намічена тема пияцтва, яка у В. Кантора ототожнюється з неприйняттям реальної дійсності, прагненням до свободи. У завершальній роман главі, «Остання можливість свободи», також подані два

епіграфа. Один з них – з VI глави «Євгенія Онєгіна»: «Недвижен он лежал и странен / Был томный мир его чела». Другий епіграф – з циклу «Вірші до Чехії. Март» М. Цветаєвої – містить парафраз слів Івана Карамазова: «творцеві віддати квиток». Сенс цього епіграфу тлумачиться в підрозділі вірно, однак виникає питання: чому, на думку автора роботи, епіграф взято з цветаєвського вірша, а не з роману Достоевського?

У підрозділі **2.2. «Античний "код" в романі "Крепость"»** розглядається механізм включення образів елліністичного світу в текст роману. Зокрема, зазначається, що аналіз епіграфів, взятих із творів Овідія, свідчить про те, що вони вказують на зовнішню канву подій або позначають тематичну домінанту. Епіграфи з твору античного автора в поєднанні із семантикою назви глав створюють широке смислове поле, в якому, як вважає дослідниця, поєднуються філософське, притчове і публіцистичне начала.

Підрозділ **2.3. «Інтертекст роману "Мельмот Блукач" Ч.Р. Метьюрина в романі "Крепость"»** присвячений формам включення в роман В. Кантора інтертексту з роману попередника. Глава XVI, «Занепад сил», відкривається подвійним епіграфом. Перший являє собою цитату з «Мельмота Блукача» і пов'язаний з темою довголіття як дару і покарання, мандрівництва і подвижництва у проекції на долю Рози Мойсеївни. Вводячи другий епіграф з «Дон Кіхота» Сервантеса, В. Кантор підкреслює ілюзорність уявлень героїні про значущість її існування, про її своєрідне донкіхотство. У цій главі «Крепости», як вважає Катерина Ігорівна, чітко проявляється одна з найважливіших рис екзистенціального роману, як він склався у французькому екзистенціалізмі: наявність в ньому двох смислових пластів – публіцистичного і філософського. Залучення паратексту та інтертексту з класичної літератури вказує на цю особливість.

У підрозділі **2.4. «Форми інтертексту роману "Герой нашого часу" М.Ю. Лермонтова в романі В.К. Кантора»** епіграфи, цитати, ремінісценції з лермонтовського твору цікаво розглядаються у світлі проблеми зіткнення особистості і соціуму. Як вважає Катерина Ігорівна, епіграф у романі

В. Кантора виконує характерологічні функції, проводить паралель між Печоріним і Тимашевим як типовими представниками свого часу, а також має підтекстовий сенс, висловлюючи ставлення автора до таких понять, як «рок» і «доля». І тут виникає питання: чи включає письменник Тимашева до довгого ряду «зайвих людей», і якщо так, то як трансформується цей тип в його творчості?

Розділ 3 «Функція тексту в тексті в романі "Крепость"» складається з п'яти підрозділів. У підрозділі **3.1. «Функція вставних новел»** йдеться про поетику вставних новел, авторство яких приписане персонажу роману, – «Джамблі» і «Пугач» – з підзаголовком «Фантасмагорія», що дозволяє автору роботи говорити про фантастичне як невід'ємну складову картини світу письменника. К.І. Метоліді слушно зауважує, що документалізм у романі В. Кантора доповнюється гротеском, фантастичне виникає поруч з точними соціально-побутовими замальовками. Катерина Ігорівна зазначає, що, зображуючи радянську дійсність, письменник посилює враження ірраціональності того, що відбувається, за рахунок гротескного плану оповіді. Відзначається, що внутрішня композиція вставних новел пов'язана з композицією «Крепости», співвідносячись як частина і ціле: вони пов'язані рядом алюзій, ремінісценцій, прямих перегуків.

У підрозділі **3.2. «Стаття про М.Г. Чернишевського як вставний текст»** аналізується стаття Іллі Тимашева «"Естетика життя" – про Чернишевського», присвячена тезі дисертації Чернишевського «прекрасне є життя». В. Кантор знаходить для Чернишевського оригінальне визначення: «демо-критичний» мислитель, якому властивий гуманізм і демократизм. Включаючи власний текст до художнього твору у вигляді статті персонажа, що свого часу зробив А. Бітов у «Пушкінському домі», автор поглиблює не тільки його образ, а й розкриває філософське світобачення персонажа, яке виявляється близьким авторському. Однак тут виникає питання про функції авторської маски в романі. Чи не виникає у контексті роману самопародіювання, що містить іронічну самооцінку?

У підрозділі **3.4. «Місце і роль філософського есе "Мій будинок – моя фортеця" в романі "Крепость"»** розглядаються особливості включення есе Іллі Тімашева «Мій будинок – моя фортеця» до тексту роману. На думку автора роботи, воно вступає в семантичний зв'язок з назвою роману, а також у полеміку з прологом, представленим двома епіграфами – з «Подорожі з Петербурга в Москву» Радищева і повісті Пушкіна «Капітанська дочка». Епіграфи актуалізують зміст тексту і підтексту. Один з них – радищевський, що відсилає до глибинної онтологічної проблематики роману «Крепость». Другий апелює до прямого смислу слова «фортеця», що виникає в епіграфі, взятому з пушкінської повісті, і в той же час включає смисли, пов'язані з пугачовською ставкою в пушкінській повісті. У підрозділі аналізуються роздуми персонажа про «будинок» і «фортецю», які носять складний і часом суперечливий характер. К.І. Метоліді зазначає, що, вводячи в текст есе постановку загальнолюдських проблем та їх можливих рішень, письменник попереджає про небезпеку безглузлого служіння сильній особистості, «надзвичайній людині». Як справедливо стверджує Катерина Ігорівна, поняття «фортеця» в романі набуває складного онтологічного звучання.

У підрозділі **3.5. «Семантика назв в аспекті міжтекстових відносин»** здійснюється спроба підвести підсумки спостережень над співвідношенням паратекстуальних елементів і пропонується типологія назв у проекції на їх місце в міжтекстових відносинах: заголовки – точні цитати з іншого художнього тексту і заголовки, що включають образ, пов'язаний з іншим художнім текстом.

У **Висновках** узагальнюються результати дослідження, відзначаються численні зв'язки роману «Крепость» з класичною культурною спадщиною. Тому продуктивним аспектом вивчення цього твору є осмислення шляхів включення в нього багатовікового художнього і філософського досвіду літератури, що здійснювався за допомогою різних форм паратексту. Аналіз семантики назви роману «Крепость» і його глав дозволяє автору роботи зробити висновок про те, що більшість з них виконує репрезентативну і

номінативну функцію і слугує завданню включення тексту роману до широкого соціокультурного контексту. Назва самого твору семантично пов'язана з багатьма його елементами, в тому числі з інтертекстуальними і паратекстуальними. Катерина Ігорівна вміло працює з теоретичним і конкретним історико-літературним матеріалом і приходять до адекватних висновків. У результаті переконливого аналізу паратекстуальних елементів К.І. Метоліді встановлює єдність різних семантичних пластів в романі. Автор обіграє семантику слова «фортеця», акцентуючи в ній те, що пов'язане з міцною, непорушною основою, на якій покоїться будинок, вогнище, душевний спокій, і «кріплення» – болото, що затягує, опошляє, вбиває. Аналіз проблематики і поетики «Крепости» дає підставу автору роботи визначити його жанровий різновид як екзистенціальний роман.

Актуалізуючи асоціативні переклички з класикою, В. Кантор відкриває несподіваний зв'язок між хрестоматійно відомими творами літератури і сучасним соціокультурним контекстом. Роман «Крепость» є глибоким и складаним твором, у якому водночас ставляться й розв'язуються питання, важливі для радянських людей періоду застою. Тому у творі багато деталей, які відсилають саме до цього часу й допомагають його легко впізнати. Крім того, цей час осмислюється як черговий етап історії Росії, коли знову актуалізувалися глибинні світоглядні проблеми, пов'язані з самим існуванням людини, її вибором, її свободою, і мають позачасовий характер. Це твердження Катерини Ігорівни справедливе і додаткових коментарів не потребує.

На закінчення відзначимо, що робота добре структурована і відрізняється логічністю подачі матеріалу. Однак нам уявляється, що аналіз семантики назв був би глибшим і цікавішим, якби розглядався в другому розділі у зв'язку з функцією епіграфів. У дисертації ж особливості назв 24-х глав роману розглядаються в останньому, п'ятому підрозділі третього розділу, де йдеться про включення тексту в текст. Ймовірно, можна було б перенести спостереження над заголовками в підрозділі другого розділу або перенести підрозділ 3.5. в кінець другого розділу з дещо зміненим характером

дослідження і відповідно назвою. До речі кажучи, в цьому заключному розділі дисертації мова йде про зв'язок тексту роману з «текстами-попередниками». Про це, тобто про продовження художнього досвіду минулого, можна було б говорити ґрунтовніше і в цьому підрозділі, і у Висновках. Адже, безумовно, продовженню традиції слугують паратекстуальні елементи «Крепости». І бажано було б познайомитися в ході захисту із судженнями автора роботи про приналежність В. Кантора до тієї чи іншої літературної традиції і про те, наскільки гармонійно співвідносяться традиціоналізм і новаторство в його романній творчості.

Зрозуміло, поставлені мною питання і зустрічні роздуми не знижують значимості виконаної автором дослідницької роботи. Переконливий аналіз паратекстових елементів «Крепости» допомагає Катерині Ігорівні побачити особливості творчої рецепції класичної культурної спадщини. Перед нами самостійна і завершена дисертація, написана на актуальну тему, що відрізняється науковою новизною і можливостями практичного використання її результатів. Робота і публікації в повній мірі відображають основні положення і результати дослідження. Дисертація «Функція паратексту і його форми в романі В.К. Кантора “Крепость”» відповідає «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання наукового співробітника» (Постанова Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року, № 567), а її автор, Катерина Ігорівна Метоліді, заслуговує на присудження ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.02 – російська література.

Доктор філологічних наук,
професор

В.А. Гусєв

Вчений секретар ДНУ імені Олесея Гончара,
к. ф.-м. н., доцент

Т.В. Ходанен